

Μια εργασία της Μαρίας Ονησιφόρου για το διδακτορικό της. Η Μαρία πέρασε από την Παιδική Χορωδία του Πνευματικού Ομίλου Λεμεσού.

Βιολέτα Κακομανώλη: Σαρανταοκτώ χρόνια πορείας στον Πνευματικό Όμιλο Λεμεσού Κύπρου.

Περίληψη

Η Βιολέτα Κακομανώλη έχει επιτελέσει ένα πολύ σημαντικό πολιτιστικό και εκπαιδευτικό έργο μέσω των δύο χορωδιών του Πνευματικού Ομίλου Λεμεσού. Είναι γόνος μουσικής οικογένειας και η πρώτη γυναίκα μαέστρος χορωδίας στην Κύπρο. Αν και όχι σπουδασμένη μαέστρος, αλλά φιλόλογος σκόρπιζε την αγάπη για τη μουσική σε όσους την πλησίαζαν. Είναι ένας άνθρωπος ο οποίος χαίρει εκτίμησης από τους μαθητές, συνεργάτες και συναδέλφους της. Μέσα από αυτό το άρθρο θα καταδειχθεί το έργο της Κακομανώλη στην εικοσιπενταετή πορεία της ως μαέστρος στις χορωδίες του Πνευματικού Ομίλου. Η συλλογή δεδομένων έγινε τόσο μέσα από συνέντευξη με την ίδια αλλά και με συνεντεύξεις από μαθητές και συνεργάτες της. Επίσης σημαντικές πληροφορίες αντλήθηκαν από τη μελέτη του αρχείου της. Τέλος, μέσω των πληροφοριών που αντλήθηκαν διαφαίνεται και η θέση της μουσικής στην κοινωνία αλλά και ο ρόλος των γυναικών στην Κυπριακή κοινωνία.

Λέξεις- κλειδιά: χορωδίες, πολιτισμός, Πνευματικός Όμιλος Λεμεσού, κοινωνία

Abstract

Violeta Kakomanoli has done a very important cultural and educational work through the two choirs of Limassol Literary Society. She is an offspring of a musician's family and she is the first female choir director in Cyprus with a profession as a teacher of Greek literature. Despite the fact that she has not studied choir conducting she spread love for music to all the people that she came in touch. She has the respect of her students, partners and colleagues. Through this article the work of Violeta Kakomanoli and the 25 years course of work as a conductor of the choirs of Limassol Literary Society will be shown. Data collection was done through an interview with Kakomanoli but also from students and colleagues of her. Some important information were also recovered from the study of her archive. Through the information that were recovered, the role of music and women in the Cypriot society is also revealed.

Keywords: choirs, civilization, Limassol Literary Society, society

Εισαγωγή

Η Λεμεσός ως λιμάνι που είναι θεωρείται μια κοσμοπολίτικη πόλη και η γενέτειρα πολλών πνευματικών ανθρώπων, όπου η πνευματική και καλλιτεχνική παραγωγή τη διαφοροποιεί από τις άλλες πόλεις της Κύπρου. Από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα στη Λεμεσό υπήρχε οργανωμένη μουσική κίνηση η οποία ξεκίνησε με τις στρατιωτικές μπάντες των Άγγλων. Πιο συγκεκριμένα από το 1891 υπήρχε ο «Μουσικός Θίασος Απόλλων», από το 1908 υπήρχε η φιλαρμονική του Δήμου Λεμεσού καθώς και του Αναγνωστηρίου της «Ισότητας». Δραστηριοποιείτο από το 1910 η «Μαντολινάτα Λεμεσού» και από το 1911 η «Μαντολινάτα Κοριτσιών και Δεσποινίδων», χορωδίες και άλλα μουσικά σχήματα. Ταυτόχρονα υπήρχε και «ο ήχος της πόλης», δηλαδή οι Λεμεσιανές καντάδες αλλά και μουσική δυτικού τύπου (Σοφοκλέους, 2017).

Ακολούθως θα αναφερθώ στη χειραφέτηση των γυναικών και συγκεκριμένα στο ρόλο της εκπαιδευτικού και λογοτέχνιδας Πολυξένης Λοιζιάδας, η οποία θεωρείτο η γυναίκα που άνοιξε στη Λεμεσό το δρόμο για την χειραφέτηση των γυναικών στην Κύπρο. Η Πολυξένη είχε ιδρύσει το 1897 το πρώτο γυναικείο σωματείο της Κύπρου καθώς και το πρώτο γυναικείο γυμναστήριο. Επίσης το 1912-1920 εξέδωσε το γυναικείο περιοδικό «*η κυπριακή κυψέλη*». Έτσι η δημιουργία γυναικείας μαντολινάτας το 1911 δεν θεωρήθηκε ως κάτι παράξενο αφού η Πολυξένη είχε ειδη πρωτοπορήσει με τα πιο πάνω. Η μαντολινάτα αποτελείτο από κοπέλες αριστοκρατικών οικογενειών.

Ένα άλλο σημαντικό πρόσωπο επίσης είναι ο Σόλων Μιχαηλίδης ο οποίος σχημάτισε μικτή τετράφωνη χορωδία στο Λανίτειο Γυμνάσιο, ίδρυσε το δημοτικό ωδείο Λεμεσού με πολυμελή μικτή χορωδία και ορχήστρα και τη χορωδία του Σωματείου Άρης. Επίσης πρόσφερε δωρεάν θεωρητική και πρακτική μουσική μόρφωση τη δεκαετία του 1930 και μετά, κάθε Κυριακή πρωί σε κινηματοθέατρο για μικρούς και μεγάλους (Μαραγκού & Κολώτας, 1999; Στυλιανίδη & Παπαδοπούλου, 2005).

Ανάμεσα στα σημαντικά πρόσωπα τα οποία επιτέλεσαν ένα σημαντικό ρόλο στην μουσική ανάπτυξη της Λεμεσού βρίσκεται και η Βιολέτα Κακομανώλη την οποία επέλεξα να μελετήσω πιο κάτω.

Επέλεξα να μελετήσω τη Βιολέτα Κακομανώλη λόγω του ότι ήταν δραστήρια μουσικός, ήταν η πρώτη γυναίκα μαέστρος χορωδιών στην Κύπρο, ιδρύτρια των χορωδιών του Πνευματικού Ομίλου Λεμεσού (Παιδική και Μελωδία) η οποία συνέβαλε στη μουσική και πολιτιστική ανάπτυξη της Λεμεσού μέσω του έργου της στις δύο χορωδίες. Το αξιοσημείωτο ήταν ότι η Κακομανώλη ήταν φιλόλογος. Τέλος, υπήρξα κι εγώ μέλος της παιδικής χορωδίας από το 1989-1993.

Η Βιολέτα Κακομανώλη γεννήθηκε στη Λεμεσό το 1942. Πήρε μαθήματα πιάνου αρχικά με τη μητέρα της Βιργινία Γενοβκιάν Κακομανώλη. Κατάγεται από καλλιτεχνική οικογένεια Αρμενίων. Ο παππούς της Βαχράμ Γενοβκιάν έπαιζε βιολί, ο πατέρας της Αλέκος έπαιζε σαξόφωνο, κλαρινέτο, ακορντεόν και πιάνο και οι θείοι της ήταν επίσης μουσικοί. Σαν πρότυπα της είχε τον παππού και τη μητέρα της, αλλά στη διαμόρφωση της καλλιτεχνικής της φύσης σημαντικό ρόλο διαδραμάτισε όλος ο οικογενειακός της περίγυρος.

Βαχράμ Γενοβκιάν

Ο παππούς της Κακομανώλη, Βαχράμ Γενοβκιάν γεννήθηκε το 1882 στην Κωνσταντινούπολη και απεβίωσε το 1965. Αφού περιπλανήθηκε σε διάφορες χώρες όπως η Βουλγαρία και η Κύπρος το 1920 πήγε στο Παρίσι όπου σπούδασε βιολί και σύνθεση στην Ecole Normale από όπου αποφοίτησε με άριστα. Μετά τις σπουδές του εγκαταστάθηκε στην Κύπρο. Δίδασκε βιολί, σύνθεση, κατάρτισε χορωδίες, έδωσε πολλές συναυλίες και έγραψε διάφορα έργα (300 συνθέσεις για πιάνο, βιολί, αρμένικα τραγούδια). Επίσης χόρδιζε πιάνο (<http://www.violetacacomano.li.com>). Όλα τα παιδιά του ήταν άριστοι μουσικοί. Η Ισαβέλλα-πιανίστα, ο Σιρούν-βιολιστής και ο Λεβόν-πιανίστας.

Βιργινία Γενοβικιάν

Η Βιργινία Γενοβικιάν Κακομανώλη έζησε από το 1911 μέχρι το 2005. Γεννήθηκε στη Λευκωσία αλλά σε ηλικία δύο χρονών η οικογένεια της εγκαταστάθηκε στην Κωνσταντινούπολη μέχρι το 1924 όπου επέστρεψε στην Κύπρο μόνιμα. Είναι γνωστή μουσικός και πιανίστα. Είναι η πρώτη γυναίκα η οποία ασχολήθηκε με την τζαζ μουσική στην Κύπρο. Έκανε εμφανίσεις τη δεκαετία του 1930 σε ορχήστρες τζαζ μαζί με το σύζυγο της. Πήρε μαθήματα θεωρίας και πιάνου από τον πατέρα της. Δίδασκε πιάνο και ακορντεόν, συνόδευε καλλιτέχνες σε συναυλίες, συμμετείχε σε οικογενειακή ορχήστρα με εμφανίσεις σε κέντρα και ξενοδοχεία τη δεκαετία του 1930. Έπαιζε ανιδιοτελώς σε παραστάσεις για φιλανθρωπικό σκοπό και δίδασε σε πολλά παιδιά μουσική εντελώς ανιδιοτελώς. Κατάφερε να εμπνέει την αγάπη για τη μουσική σε αυτούς που την πλησίαζαν, χάρισμα το οποίο είχε δώσει και στην κόρη της.

Αλέκος Κακομανώλης

Ο Αλέκος Κακομανώλης έζησε από το 1909 μέχρι το 1976. Διέμενε στην Αλεξάνδρεια μέχρι την ηλικία των 20 ετών όπου εγκαταστάθηκε μόνιμα στην Κύπρο και γνώρισε τη σύζυγο του Βιργινία. Έπαιξε σαξόφωνο, κλαρίνο, ακορντεόν και πιάνο. Έπαιρνε μέρος σε συναυλίες του Δήμου Λεμεσού. Δίδασκε μουσική και συνόδεψε μεγάλους καλλιτέχνες όπως η Σοφία Βέμπο.

Βιολέτα Κακομανώλη

Η Βιολέτα Κακομανώλη σπούδασε ελληνική φιλολογία στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και παράλληλα στο Εθνικό ωδείο Αθηνών με την Ήβη Πανά στο πιάνο και τον Μιχάλη Βούρτση στην αρμονία. Η απόφαση της να σπουδάσει φιλολογία αντί μουσική έφερε αντιδράσεις στον οικογενειακό της περίγυρο αφού η οικογένεια της ανέμενε ότι θα σπούδαζε μουσική. Η ίδια είχε εξίσου αγάπη και για τα δύο αντικείμενα όμως επέλεξε τη φιλολογία λόγω της υποτίμησης των μουσικών την τότε εποχή ακόμα και στα σχολεία. Ένας άλλος λόγος ήταν ότι δεν ήθελε να πληρώνεται από τη μουσική και επέλεξε τη σιγουριά του επαγγέλματος ως καθηγήτρια ώστε να βγάζει τα προς το ζην από εκεί και όχι από τη μουσική. Η Κακομανώλη δίδαξε σε σχολεία μέσης εκπαίδευσης ως φιλόλογος. Παρακολούθησε σεμινάρια στη διεύθυνση χορωδίας και ήταν συντονίστρια σε πολλά καλλιτεχνικά δρώμενα στα σχολεία. Το πιο σημαντικό από όλα ήταν ότι η Κακομανώλη ήταν η πρώτη γυναίκα μαέστρος χορωδίας στην Κύπρο. Επίσης

από το 1966-1967 διετέλεσε μαέστρος της φοιτητικής χορωδίας κοριτσιών του Μεγάλου Βασιλείου στην Αθήνα. Το 1968-1969 ήταν μαέστρος της μαθητικής χορωδίας κοριτσιών στη Λεμεσό και το 1977 ίδρυσε την πρώτη παιδική χορωδία ομίλων της Κύπρου κάτω από την αιγίδα του Πνευματικού Ομίλου Λεμεσού. Από το 1977 μέχρι σήμερα είναι καλλιτεχνική διευθύντρια του Πνευματικού Ομίλου Λεμεσού καθώς και των περισσότερων παραγωγών του. Το 1979 – 1989 πρωτοστάτησε στη δημιουργία του θεσμού των Παγκύπριων συναντήσεων χορωδιών που οργάνωσε ο Πνευματικός όμιλος, οι οποίες διήρκησαν 10 χρόνια. Από εκεί είχε ξεκινήσει και τη συνεργασία της με την Αμερικανίδα μαέστρο Tamara Brooks. Το 1982 διεξήγαγε μέσω του Πνευματικού Ομίλου διαγωνισμό νεανικών συγκροτημάτων με σκοπό την ανάπτυξη ευγενικής άμιλλας ανάμεσα στους συμμετέχοντες και προώθησης των νέων ταλέντων. Το 1987 ίδρυσε το φωνητικό σύνολο Μελωδία, το 2002 ίδρυσε τη χορωδία του Πολιτιστικού συλλόγου «Ευαγόρας Παλληκαρίδης» στην Πάφο και τέλος διετέλεσε ιδρυτικό μέλος της Λυρικής Σκηνής Κύπρου (γραμματέας).

Ιστορικό ίδρυσης της παιδικής χορωδίας

Το 1976 η Κακομανώλη δίδασκε ως φιλόλογος στο Λανίτειο Γυμνάσιο. Σε μια σχολική εκδρομή στο λεωφορείο οι μαθητές τραγουδούσαν και έκαναν αυθόρμητα διφωνίες και τριφωνίες. Η Κακομανώλη θεώρησε σημαντικό να αξιοποιήσει τα χαρισματικά αυτά παιδιά. Έφτιαξε μια παράσταση με θέμα την ειρήνη η οποία περιλάμβανε και δύο χορωδιακά σύνολα. Τα παιδιά έδιναν παραστάσεις επί δύο βδομάδες σε θέατρο, πρωί και απόγευμα τόσο για μαθητές όσο και για κοινό. Μετά το τέλος των παραστάσεων οι μαθητές οι οποίοι έλαβαν μέρος στην εκδήλωση εξέφρασαν την επιθυμία στην Κακομανώλη για ίδρυση χορωδίας εκτός σχολείου. Η Κακομανώλη μετέφερε την επιθυμία των μαθητών στο διοικητικό συμβούλιο του Πνευματικού Ομίλου Λεμεσού και το 1977 ιδρύθηκε η πρώτη παιδική χορωδία ομίλου της Κύπρου. Η πρώτη πρόβα είχε γίνει στο σπίτι της Κακομανώλη και ακολούθως σε αίθουσα του Λανιτείου Γυμνασίου. Μετά από μερικά χρόνια οι πρόβες διεξάγονταν σε οίκημα.

Η Παιδική χορωδία του ΠΟΛ ήταν η πρώτη κυπριακή παιδική χορωδία που πήγε για εμφανίσεις στο εξωτερικό. Ήταν φυτώριο μεγάλων μουσικών ταλέντων, ανέδειξε πολλούς μουσικούς ανάμεσα σε αυτούς Μαριλίζα Παπαδούρη, Κώστας Κακογιάννης, Αναστάσης Πόλυς κλπ. Στη χορωδία συμμετείχαν παιδιά από 7-18 ετών και ήταν τετράφωνη. Το 2002 την παιδική χορωδία ανέλαβε η μαέστρος Μαρία Καπετανίου για περίπου 3 χρόνια.

Μια δημοσίευση στην εφημερίδα *Σημερινή* στις 1.9.1983 αναφέρει ότι «η χορωδία του Πνευματικού Ομίλου είναι η μόνη παιδική χορωδία που διαθέτει η Κύπρος

αυτή τη στιγμή, διανύει το έβδομο έτος λειτουργίας της και είναι η τρίτη φορά που θα εμφανιστεί στο εξωτερικό».

Σύστημα διδασκαλίας

Η εκμάθηση των τραγουδιών από τους χορωδούς γινόταν με το αυτί. Επίσης τα παλαιότερα μέλη της χορωδίας βοηθούσαν τα καινούργια μέλη στην εκμάθηση των φωνών. Η μαέστρος τραγουδούσε ή έπαιζε τις φωνές στο πιάνο και τα περισσότερα τραγούδια τα εναρμόνιζε η ίδια.

Σημαντικές συναυλίες παιδικής χορωδίας από το 1980 – 2003

Η παιδική χορωδία συμμετείχε σε χορωδιακά φεστιβάλ και συναυλίες στην Κύπρο, στην Ελλάδα και στη Μάλτα. Έκανε συνεργασίες σε πέντε συναυλίες στην Κύπρο με τη ΣΜΕΦ (Στρατιωτική Μπάντα Εθνικής Φρουράς) το 1990 με τίτλο *Τραγουδάμε για τη Unicef*. Επίσης κάποιες άλλες σημαντικές συναυλίες οι οποίες αξίζει να αναφερθούν είναι οι *Ρίμες αγάπης* το 1993 στο αρχαίο θέατρο Κουρίου και στο αρχαίο ωδείο Πάφου, *Ωρα καλή τζ' ώρα χρυσή* το 1995-1996 στο αρχαίο θέατρο Κουρίου και *Θα σου κάνω και απόψε μια σερενάτα* το 2003 στο Παττίχειο θέατρο Λεμεσού. Σε αρκετές συναυλίες η Παιδική και η Μελωδία τραγουδούσαν μαζί άλλοτε σαν ένα χορωδιακό σχήμα και άλλοτε σαν δύο ξεχωριστά χορωδιακά σχήματα με ξεχωριστά προγράμματα η κάθε χορωδία.

Ρεπερτόριο Πνευματικού Ομίλου Λεμεσού

Το ρεπερτόριο των χορωδιών του Πνευματικού Ομίλου περιλαμβάνει αρκετά είδη τραγουδιών όπως μεσαιωνικά, αγγλικά, ιταλικά, σπερέτες, κλασσικά, ελληνικά και κυπριακά. Υπήρχε μεγάλο εύρος ρεπερτορίου λόγω των ποικίλων ακουσμάτων που είχε η Κακομανώλη. Επίσης η Κακομανώλη έδινε ιδιαίτερη σημασία στο στίχο των τραγουδιών κυρίως λόγω του ότι ήταν φιλόλογος και αποζητούσε την ποιότητα στο νόημα των στίχων.

Φωνητικό Συγκρότημα « Μελωδία»

Το φωνητικό σύνολο Μελωδία συμμετείχε σε εκδηλώσεις στην Κύπρο και στο εξωτερικό και συνεργάστηκε με διάφορες χορωδίες από Κύπρο και Ελλάδα, με αρκετούς πιανίστες και μαέστρους. Σημαντικοί καλλιτέχνες έκαναν τα πρώτα τους βήματα μαζί με τη Μελωδία, ανάμεσα σε αυτούς ο Κώστας Κακογιάννης ως ενορχηστρωτής και ο Άλεξ Παναγή ως τραγουδιστής.

Σημαντικές συναυλίες Μελωδίας

Η σημαντικότερη συναυλία ήταν το 1993 η συναυλία στο θέατρο Ηρώδου του Αττικού στην Αθήνα με τίτλο *Ρίμες αγάπης* μέσα από το τραγούδι και το χορό. Ακολούθησαν και άλλες σημαντικές συναυλίες όπως το 1995 η *Ωρα καλή τζ' ώρα χρυσή* η οποία ήταν αναπαράσταση του Κυπριακού γάμου στα αρχαία

θέατρα της Κύπρου. Αξιοσημείωτο ήταν το γεγονός ότι το 2001 η Μελωδία ήταν η πρώτη Κυπριακή χορωδία που εμφανίστηκε στην αίθουσα τελετών του Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών με θέμα τη μελοποιημένη ποίηση σε έργα Αναστασίας Guy. Ακολούθησαν κι άλλες συναυλίες με θέμα τη μελοποιημένη ποίηση στα πανεπιστήμια Αθηνών, Θεσσαλονίκης, στο πολεμικό μουσείο αλλά και σε άλλα μέρη της Ελλάδας. Αυτή η πορεία οφειλόταν στην ιδιαίτερη σχέση της προς την ποίηση. Τέλος, έγιναν συναυλίες σε Κύπρο και Ελλάδα με τίτλο *Σαν όνειρο μαγευτικό* με αφορμή τα 100 χρόνια Ελληνικής οπερέτας.

Δισκογραφία Πνευματικού Ομίλου Λεμεσού

Ο ΠΟΛ ξεκίνησε να κάνει δισκογραφία από το 1991 με τη συμμετοχή της παιδικής χορωδίας αλλά και της Μελωδίας, με τη σημαντικότερη να είναι το 1991 ο δίσκος *Νοσταλγία* με δημοτικά τραγούδια της Κύπρου και έργα Κυπρίων συνθετών, το 1993 ο δίσκος *Ars Musica* με μεσαιωνικά έργα της Κύπρου και της Ευρώπης και οι δύο δίσκοι σε ενορχηστρώσεις Κώστα Κακογιάννη. Κάτι καινοτόμο για τα κυπριακά δεδομένα σχετικά με τους δύο πιο πάνω δίσκους ήταν η χρήση ηλεκτρονικών ήχων από τον Κώστα Κακογιάννη. Ακολούθησαν το 1995 ο ψηφιακός δίσκος *Ώρα καλή τζ' ώρα χρυσή*, το 1999 ο ψηφιακός δίσκος *Τραγούδια Ιδιόμελα Κυπρίων συνθετών* και αρκετή δισκογραφία με συνθέσεις της Αναστασίας Guy κυρίως σε μελοποιημένη ποίηση, των ποιητών Διονύσιου Σολωμού, Γλαύκου Αλιθέρη, Οδυσσέα Ελύτη και Κωνσταντίνου Καβάφη.

Προβλήματα και διαπιστώσεις

Θα παραθέσω κάποια προβλήματα και διαπιστώσεις στα οποία αναφέρθηκε η Κακομανώλη στην προσωπική συνέντευξη στην οποία είχα μαζί της. «Πρώτον, ως μαέστρος αντιμετώπισα οικονομικές δυσκολίες όσον αφορά τη λειτουργία των χορωδιών δεύτερο, το γεγονός ότι τα περισσότερα μέλη των χορωδιών δεν ήξεραν να διαβάζουν παρτιτούρα και τρίτο, το μειωμένο ενδιαφέρον των αντρών να συμμετέχουν σε χορωδιακά σύνολα». Διαπίστωσε ότι καθήκον του θεσμού της χορωδίας είναι να καλλιεργεί το κοινό και τα μέλη του προσφέροντας πάντα κάτι καινούργιο αλλά και ποιοτικό αν και έβρισκε το κοινό πιο ενθουσιώδες και εκλεκτικό τις προηγούμενες δεκαετίες. Η Κακομανώλη ανέφερε επίσης ότι δεν μετανιώνει για τίποτε από αυτά που έκανε στη ζωή της. Δεν έκανε οικογένεια γιατί ένοιωθε κοντά στα παιδιά μέσω της δουλειάς της, έκανε αυτά που αγαπούσε στη ζωή της (μουσική και φιλολογία). Η φιλοσοφία της διδασκαλίας της ήταν «να προσφέρει στα παιδιά όσο πιο πολλές γνώσεις μπορούσε, να τα συμβουλεύει και να τα καθοδηγεί σε σωστά μονοπάτια μέσω του φιλολογικού αλλά και του μουσικού της έργου στη χορωδία».

Απόψεις μελών της χορωδίας

Ακολουθώντας κάποια από τα μέλη των χορωδιών του Πνευματικού Ομίλου Λεμεσού παραθέτουμε τις απόψεις τους τόσο για την Βιολέτα Κακομανώλη ως φυσιογνωμία στα μουσικά δρώμενα της Λεμεσού όσο και για τη σημασία που είχε για αυτούς η συμμετοχή τους στη χορωδία. Η Μαρία Γιατρού η οποία διετέλεσε και πρόεδρος του ΠΟΛ είπε «Στην παιδική χορωδία μάθαμε να αγαπούμε τη μουσική». Ο καταξιωμένος συνθέτης και ενορχηστρωτής Κώστας Κακογιάννης ανέφερε «Αν δεν υπήρχε η Κακομανώλη δεν θα υπήρχε καλλιτεχνική κίνηση μέσα στη Λεμεσό». Η Μαριλίζα Παπαδούρη καταξιωμένη επίσης βιολοντσελίστα επεσήμανε ότι «Η χορωδία είναι η οικογένεια μου και ζήσαμε τα παιδικά μας χρόνια με τον καλύτερο τρόπο, κερδίζοντας πολλά και σαν άνθρωποι και σαν μουσικοί». Τέλος ο Γιώργος Χατζηγεωργίου (φιλόλογος, ταμίας του ΠΟΛ και μέλος της χορωδίας για 10 χρόνια) χαρακτήρισε την Κακομανώλη ως «Χαλκέντερη, μετριόφρων, καλοσυνάτη, δραστήρια, δυναμική». Επίσης ανέφερε ότι «Στον ΠΟΛ τα πάντα περνούσαν από το χέρι της καθώς και ότι η ίδια αφιέρωσε τη ζωή της για τα μουσικά και πνευματικά δρώμενα της πόλης».

Σε συνέντευξη που είχα με τον Κώστα Κακογιάννη, ανέφερε ότι ο ίδιος έπαιζε πιάνο στη χορωδία και οι χορωδίες εκτέλεσαν συνθέσεις του όταν αυτός βρισκόταν σε ηλικία 15 ετών. Επίσης έκανε τα πρώτα του βήματα ως ενορχηστρωτής στον Πνευματικό Όμιλο. Ο Κακογιάννης ανέφερε ότι η Κακομανώλη έδινε ευκαιρίες στους νέους ανθρώπους και τους έδειχνε εμπιστοσύνη αφού η ίδια διέκρινε το ταλέντο. Έβαζε τη ψυχή της και ακόμα συνεχίζει χωρίς κανένα οικονομικό όφελος. Ήταν θετική και βοήθησε να αγαπήσουν τη μουσική αρκετοί νέοι, είτε ασχολήθηκαν επαγγελματικά με τη μουσική είτε όχι.

Προσωπική εμπειρία

Όπως ανέφερα και στην αρχή, ήμουν κι εγώ μέλος της παιδικής χορωδίας. Εντάχθηκα στη χορωδία στη δεύτερη τάξη του γυμνασίου. Ως μαθήτρια παρακολουθούσα μαθήματα πιάνου αλλά ένοιωθα και την ανάγκη για αλληλεπίδραση με άλλα παιδιά τα οποία είχαν τα ίδια ενδιαφέροντα με εμένα. Δεν υπήρχε την τότε εποχή άλλο σύνολο στη Λεμεσό όπου μπορούσε κάποιο παιδί που ασχολείτο με τη μουσική να ενταχθεί. Ήταν μια εποχή που υπήρχε ανάγκη για κοινωνικοποίηση μέσω εξωσχολικών μουσικών συνόλων. Ως μέλος της χορωδίας για πέντε χρόνια από το 1988 μέχρι το 1993 έχω αξέχαστες αναμνήσεις τόσο από τις πρόβες όσο και από τις συναυλίες εντός και εκτός Κύπρου.

Οι απόψεις χορωδών, συμπολιτών και καλλιτεχνών που συνεργάστηκαν με την Κακομανώλη συμφωνούν. Μετέδιδε αγάπη για τη μουσική παρόλο που ήταν φιλόλογος. Διεύθυνε δύο χορωδιακά σύνολα τα οποία έβγαζαν πολύ καλό μουσικό αποτέλεσμα . Μέσω των χορωδιών του Πνευματικού Ομίλου ήθελε να προσφέρει στα παιδιά την ευκαιρία να ασχολούνται με μια δημιουργική και υγιή ενασχόληση και να αλληλεπιδρούν με άτομα τα οποία έχουν κοινά ενδιαφέροντα και αυτό φαίνεται ότι το είχε πετύχει. Το γεγονός ότι δεν πήρε ποτέ χρήματα η ίδια σαν μαέστρος, ότι όλα τα έσοδα από τις συναυλίες πήγαιναν πάντοτε στο ταμείο του ομίλου και ότι το οίκημα το οποίο στεγαζόταν και συνεχίζει να στεγάζεται ο Πνευματικός Όμιλος το οποίο της ανήκει όταν ο όμιλος δεν είχε λεφτά να πληρώσει, δεν εισέπραττε ενοίκιο, δείχνουν την μεγάλη αγάπη που είχε η Κακομανώλη ως προς την τέχνη της μουσικής.

Εν κατακλείδι

Αναμφίβολα ο Πνευματικός Όμιλος και η Βιολέτα Κακομανώλη έχουν επιτελέσει ένα αξιόλογο παιδαγωγικό και πολιτιστικό έργο στη Λεμεσό και έχουν τη θέση τους στη μουσική ανάπτυξη στην Κύπρο αφού έχουν διαπαιδαγωγήσει με το πέρασμα του χρόνου εκατοντάδες παιδιά και νέους. Η Κακομανώλη επίσης είναι παράδειγμα προς μίμηση για τις νέες γενιές μαέστρων οι οποίοι πολλές φορές παρασύρονται από τη δόξα και το χρήμα. Μέσω του έργου της Κακομανώλη διαφάνηκε ότι η πραγματική αγάπη για την τέχνη μπορεί να οδηγήσει σε μεγαλεία, καθώς και να ξεπεραστούν οι οποιεσδήποτε δυσκολίες που μπορεί να έρθει αντιμέτωπος ένας μαέστρος. Τέλος, παρόλο που η Κύπρος είναι μια μικρή χώρα η οποία πέρασε πολλά προβλήματα τόσο πολιτικά όσο και οικονομικά, κατάφερε να βγάλει καλλιτέχνες οι οποίοι με το έργο τους έχουν συμβάλει ώστε να υπάρχει ένα ψηλό επίπεδο πολιτισμού στη χώρα.

Βιβλιογραφία

Μαραγκού, Α., & Κολώτας, Τ. (1999). *Πρίν χαθούν τ'αχνάρια: Λεμεσός η παλιά πολιτεία μέσα από το φακό του Εντουαρντ*. Πολιτιστικό Κέντρο Λαϊκής Τράπεζας.

Σοφοκλέους, Μ. (2017). Τζιάζ-μπαντ στη Λεμεσό του Μεσοπολέμου.

Στυλιανίδη, Μ., & Παπαδοπούλου, Σ. (2005). *Σόλων Μιχαηλίδης-Μνήμες*. Λανίτειο Λύκειο Α. Λεμεσός, Κύπρος.

Συγγραφέας : Μαρία Ονησιφόρου, μουσικός,
παλαιό μέλος της Παιδικής Χορωδίας του Π.Ο.Λ.